

Оригиналан научни рад, рад примљен: март 2020., рад прихваћен: април 2020.

Ђорђе Алфировић*, Сања Симоновић Алфировић**

АПСТРАКТ

Проблем истраживања је просторна организација *coliving* концепта становања и улога територијалности у њиховом типолошком одређењу. Досадашња истраживања *coliving* концепата нису резултирала њиховом јасном систематизацијом. Компаративном анализом карактеристичних примера може се констатовати да су у пракси заступљене све могуће релације између основних функционалних група (заједничких, дељених и индивидуалних простора), које међусобним повезивањем генеришу различите типове *coliving* концепата. Основна теза рада је да примарни параметар из кога проистичу различити концепти коегзистенције у дељеном простору чини „доживљај територијалности“, тј. ниво толеранције корисника и спремност за дељење истих простора и садржаја са непознатим особама. Основни допринос рада је дефинисање шест карактеристичних типова *coliving* заједница. Значај овог рада се огледа, не само у иницирању могућности даљих теоријских истраживања у области становања, већ и у његовој практичној примењивости у просторној и функционалној организацији *coliving* и *cohousing* простора. Приказани концепти и класификација могу да послуже и као основ за дефинисање нових програма и пројектовање *coliving* објеката.

Кључне речи: архитектура, становање, *coliving*, *cohousing*, територијалност

УВОД

Термин *coliving*¹ се односи на облик коегзистенције у стамбеној заједници код кога корисници који нису у породичној вези, добровољно деле животни простор имајући притом исте или сличне интересе, намере и систем вредности. У општем смислу, *coliving* заједница подразумева

1 Термини *coliving* и *cohousing* ће у недостатку српског еквивалента у даљем тексту бити коришћени у изворном облику. Префикс co- испред обе речи се најчешће тумачи као скраћени облик термина „сарадња“ (collaborative), „комунални“ (communal) или „заједнички“ (collective), у зависности од контекста у коме се термин примењује (Vestbro & Horelli, 2012:315).

* др Ђорђе Алфировић, научни сарадник, Студио Алфировић
djordje.alfirevic@gmail.com

** др Сања Симоновић Алфировић, научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, sanjas@iaus.ac.rs

ABSTRACT

The issue that the research focuses on is spatial organization of the coliving housing concept and the role that territoriality plays in their typological determination. Past research of co-living concept did not result in a clear systematization of the concept. By comparative analyses of characteristic examples it can be confirmed that in practice, a wide variety of relations between the main functional groups is present (common, shared and individual spaces) and that through links between all of them, different types of the coliving concept are generated. The main thesis of this paper is that the primary parameter, serving as the base of different concepts of coexisting in a shared space, is the “experience of territoriality” i.e. the level of tolerance that space users have in their readiness to share the same space and content with unknown individuals. The main contribution of the paper lies in determination of six characteristic types of coliving communities. The importance of this paper is reinforced not only by the fact that it initiates the possibility of further theoretical research in the housing sphere, but also in its practical usage in spatial and functional organisation of coliving and cohousing spaces. The presented concepts and classifications can serve as the basis for the definition of new programmes and the design of coliving objects.

Key words: architecture, housing, coliving, cohousing, territoriality

INTRODUCTION

The term *coliving*¹ refers to a form of coexistence in a living space, where the users are not members of the same family and voluntarily share the same living space, having the same or similar interests, intentions and the value system. Overall, coliving community stands for any form of shared living space that contributes to the quality of life of individuals. From the theoretical point of view, there is still no typological determination of the coliving space structure and this is why

1 The term coliving and cohousing, for lack of Serbian equivalent, will in further text be used in their original meaning. The prefix co- in front of both words is most often interpreted as a short form of the term collaborative, communal or collective, depending on the context in which they are used (Vestbro & Horelli, 2012:315).

било који облик дељеног животног простора који доприноси квалитету живота међусобно непознатих корисника. С теоријске стране, још увек не постоји јасно типолошко одређење просторне структуре *coliving* заједнице, те она углавном подразумева различите видове коегзистенције две или више особа у истом простору, тј. на нивоу собе, стана, куће или домаћинства (у виду групације објеката). Иако се ова идеја у литератури често приказује као нова, становање у различитим облицима колективитета је било присутно у бројним културним и друштвеним контекстима вековима уназад². Међутим, у односу на друге облике колективног становања, различити су мотиви који утичу на формирање *coliving* заједница. Успешност функционисања *coliving* заједнице зависи од бројних фактора, пре свега од: испуњености иницијалних мотива који су довели до њеног формирања, интерперсоналне кохезије између корисника, социјалне и старосне структуре и др. Као најчешћи мотиви у литератури се помињу (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018; Vestbro, 2010):

1. остваривање приступачног становања дељењем животног простора и трошкова,
2. остваривање већег животног простора и бољих садржаја за мање новца,
3. могућност дружења и међусобног упознавања корисника,
4. помоћ старијим особама да доприносе заједници и продуже период физичке и менталне активности,
5. могућност да корисници учествују и доприносе заједници у складу са својим жељама или својим условима итд.

За разлику од термина *cohousing* који подразумева интенционалну заједницу приватних домова окупљених око заједничког простора (Carswell, 2012:664), *coliving* заједница је општији термин који обухвата и *cohousing* концепте и односи се на различите нивое дељења стамбених простора и садржаја (Steding, 2017:3). (Таб. 1)

2 Видети примере утопијских пројеката „фаланстерије“ Шарла Фурнијеа (Charles Fourier), „фамилистериије“ Жан Батист Годена (Jean-Baptiste Godin), традиционалне облике становања тулоу (*tulou*) у Кини, Дом-комуна у СССР-у, кибуце (*kibbutz*) у Израелу и др. (Schmid, Eberle, Hugentobler, 2019; Bajić, 2010; Vanazzi, 2019:110).

it mainly includes different forms of coexistence of two or more individuals in the same space, i.e. a room, an apartment, a house or a household (in terms of grouping the objects). Although this idea is often presented in bibliography as novel, living in different forms of collective communities has been present for centuries in numerous cultural and social contexts.² However, in comparison to other forms of collective housing, the motives influencing the formation of coliving communities are different. The success of a coliving community depends on numerous factors, primarily on whether the initial motives of its creators were fulfilled, on the interpersonal cohesion of the users, social and age structure, etc. Bibliography mentions, as the most frequent motives the following (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018; Vestbro, 2010):

1. Achieving affordable living by sharing the living space and the expenses,
2. Achieving more spacious living space and better content at a cheaper price,
3. The possibility for users to socialise and get to know each other better,
4. As a form of motivation for the elderly to contribute to the community, thus enjoying a long physical and mental activity,
5. The possibility for users to participate and contribute to the community in accordance with their wishes or financial status, etc.

Unlike the term *cohousing*, which stands for intentional community of private homes, gathered around common space (Carswell, 2012:664), *coliving* community is a more general term which includes *cohousing* concepts, too, and refers to different levels of sharing the living space and its contents. (Steding, 2017:3). (Таб. 1)

Numerous researchers, who were involved in clarifying the *coliving* phenomenon, directed their interests towards analysing: a) similarities and differences between the terms

2 See examples of utopian projects “Phalanstère” by Charles Fourier and “Famillisterio” by Jean-Baptiste Godin, traditional forms of living in tulou in China, communal apartments in USSR, kibbutz in Israel, etc. (Schmid, Eberle, Hugentobler, 2019; Bajić, 2010; Vanazzi, 2019:110).

Табела 1. Карактеристична тумачења термина *coliving* и *cohousing*

<i>Coliving</i>	<i>Cohousing</i>
... општи термин који обухвата различите типове <i>cohousing</i> концепата који су иницирани спољним актером попут предузетника или дивелопера (Wood, 2017; Steding, 2017:3).	... подразумева становање са заједничким просторима и дељеним садржајима (Vestbro, 2010:29).
... подразумева живот људи који нису у блиској релацији у истом апартману, где свака фамилија (тзв. „нуклеус“) поседује независну сопствену јединицу, повезану са великим заједничким простором са дељеним садржајима (Vanazzi, 2019:6).	... комбинује аутономност приватног смештаја са предностима становања у заједници. Састоји се од приватних јединица, полуприватних простора и унутрашњих или спољашњих заједничких простора (Williams, 2005:200).
... користи се за појединачне објекте са дељеним садржајима који су намењени урбаној популацији (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018:48).	... намеравана заједница приватних кућа груписаних око заједничког простора (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018:48).

Бројни истраживачи који су се ангажовали на расветљавању *coliving* феномена усмерили су своја интересовања на анализирање: а) сличности и разлика између термина *coliving* и *cohousing* (Vestbro & Horelli, 2012:315; Vestbro, 2010:29; Hoppenbrouwer, 2019:6); б) мотива који подстичу формирање *coliving* заједница (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018); в) концепата заједничког живота за студенте, старије особе или лица са посебним потребама (Spencer, Banerji, 1985; Thomsen, 2008; Bamford, 2005, 2004; Hudson, 2017; Mathisen, Kofod-Petersen, Olalde, 2012); г) регионалних карактеристика *coliving* заједница (Ache, Fedrowitz, 2012) и др. Велики број научних радова је посвећен истраживању аспеката приватности и територијалности у животном простору, од којих су за ову тему од извесног значаја студије о психолошким и социолошким аспектима дељених животних простора попут студентског становања (Altman, 1975; Mercer, Benjamin, 1979; Taylor, Fergusson, 1980).

Имајући у виду токове досадашњих истраживања, у овом раду ће бити разматран аспект доживљаја територијалности који је један од есенцијалних фактора који утичу на одрживост *coliving* заједнице. Значај територијалности у просторној организацији стамбеног простора је наговештен у истраживању *Spatial Organization Concepts for Living Spaces with Two Centres* на које се овај рад делимично надовезује (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019). Циљ рада је да се спроведе анализа просторних и функционалних концепција карактеристичних *coliving* заједница и да се преиспита становиште по коме је примарни параметар из кога проистичу различити концепти коегзистенције у дељеном простору тзв. „доживљај територијалности“ (ниво толеранције корисника и спремност за дељење истих простора и садржаја са непознатим особама).

ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА COLIVING ЗАЈЕДНИЦЕ

Према Данијелу Стедингу (Daniel Steding), функционалну организацију простора *coliving* заједнице чине три целине: примарни, секундарни и терцијарни простори, од којих се сваки односи на различит ниво приватности односно заједништва. Сличну класификацију предлаже и Рејчел Озборн (Rachel Osborne) која помиње примарне, секундарне и терцијарне територије (Osborne, 2018). Примарне просторе

coliving and *cohousing* (Vestbro & Horelli, 2012:315; Vestbro, 2010:29; Hoppenbrouwer, 2019:6); б) the motives encouraging *coliving* communities (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018); c) the concepts of communal living for students, elderly people or persons with special needs (Spencer, Banerji, 1985; Thomsen, 2008; Bamford, 2005, 2004; Hudson, 2017; Mathisen, Kofod-Petersen, Olalde, 2012); d) regional characteristics of *coliving* communities (Ache, Fedrowitz, 2012), etc. A lot of scientific papers were dedicated to the research of the aspects of privacy and territoriality in the living space, and those significant for our topic are the studies on psychological and sociological aspects of shared living spaces, such as student housing. (Altman, 1975; Mercer, Benjamin, 1979; Taylor, Fergusson, 1980).

Taking into account the direction of past research, this paper will focus on the aspect of the sense of territoriality, as one of the essential factors affecting the sustainability of the *coliving* community. The importance of territoriality in spatial organization of the living space was indicated in the research “Spatial Organization Concepts for Living Spaces with Two Centres” that this paper is partially the sequence of (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019).

The aim of the paper is to carry out the analyses of spatial and functional concepts of characteristic *coliving* communities and to examine the viewpoint claiming that the primary parameter for formation of different concepts of coexistence in shared spaces is the so-called “sense of territoriality” (the level of users’ tolerance and willingness to share the same space and content with unknown people).

SPATIAL ORGANISATION OF THE COLIVING COMMUNITY

According to Daniel Steding, functional organization of the space in a *coliving* community is made of three units: primary, secondary and tertiary spaces, each of which refers to a different level of privacy, i.e. unity, a similar classification is proposed by Rachel Osborne, who mentions primary, secondary and tertiary territories (Osborne, 2018). Primary spaces are made of rooms such as the living room, the kitchen, the dining room, etc. that the occupants use together. Secondary spaces are shared spaces, such as the hall, the bathroom, the toilet, etc. and they

Table 1. Characteristic interpretations of *coliving* and *cohousing* terms

<i>Coliving</i>	<i>Cohousing</i>
... an overall term including various types of cohousing concepts, initiated by an external agent, such as entrepreneur or developer (Wood, 2017; Steding, 2017:3).	... refers to living in a shared space with shared contents (Vestbro, 2010:29).
... refers to people, not closely related, in the same apartment, where each family (the so-called “nucleus”) has an independent unit, connected to a larger, common space through shared content (Vanazzi, 2019:6).	... combines autonomy of private living space with the advantages of living in a community. It comprises private units, semi-private spaces and interior or exterior common spaces. (Williams, 2005:200).
... is used for individual objects with shared content intended for urban population (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018:48).	... intended community of private houses grouped around communal space (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018:48).

чине просторије попут дневне собе, кухиње, трпезарије и др., у којима корисници заједнички бораве. Секундарни су дељени простори, попут ходника, купатила, тоалета и сл., намењени су свима, али се најчешће не користе једновремено. Терцијарну групу чине приватни простори са највишим нивоом интимности и сигурности (Steding, 2019:12).

Недостатак ове класификације је у томе што коришћење кухиње и трпезарије чини специфичан начин дељења на које одређени корисници нису спремни јер се тичу хигијенских навика. Такође, углавном се не користе групно, већ појединачно и у различитим интервалима, због чега је полемично да ли ови простори припадају првој, а не другој групи. Са друге стране, ходник не припада групи интимних простора, већ другој групи коју корисници повремено и заједнички користе.

У контексту овог рада ће бити предложена другачија подела функционалних група, - на две основне целине које су заступљене у релативном односу: а) „социјалну зону“ најчешће већих димензија, са заједничким и дељеним просторијама и б) „индивидуалну зону“ у којој се одвијају интимне активности корисника. Заједничке просторије (*common space*) су оне које се најчешће групно користе за социјализацију, окупљање и боравак (дневна соба, тераса, лођа, радна соба, теретана и сл.). Дељене просторије (*shared space*) се користе индивидуално (понекад групно) и у одређеним животним ритмовима (трпезарија, кухиња, ходник, остава и сл.). Интимне просторије (*intimate space*) се користе индивидуално (или се повремено деле) и служе за одвијање интимних активности (собе за спавање, купатило, тоалет и сл.).

Анализом бројних примера *coliving* простора евидентно је да не могу сви обрасци на адекватан начин да одговоре на животне потребе корисника, јер је у многим случајевима њихова приватност угрожена, или им недостаје одређени просторни комфор, што има за последицу неадекватне услове за становање. У условима већег познавања корисника, као и међусобног поверења, дељење простора и садржаја прати значајно мање проблема (Williams, 2002:69).

Разматрајући утицај просторне организације на нивоу социјалне интеракције корисника у *cohousing* примерима, Џо Вилијамс (Jo Williams) наводи да пројектовање дељеног простора мора да буде такво да подстиче виши ниво социјалне интеракције корисника, због чега заједнички садржаји треба да буду централно позиционирани, док приватне просторе треба смањити. Редукијом индивидуалних простора корисници се подстичу да више користе заједничке просторе (Williams, 2005:199). Такође, примећује да су корисници који су издвојени у односу на заједничке просторе и потенцијална места сусрета (лифтове, степеништа, вртове, веранде и сл.) мање укључени у социјализацију заједнице, али и да је неопходно да између заједничких и индивидуалних постоје полуприватни

are reserved for all occupants, but are most often not used at the same time. The tertiary group includes private spaces with the highest level of intimacy and safety (Steding, 2019:12).

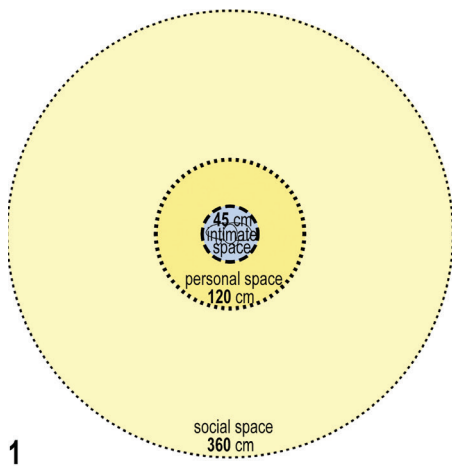
The downside of this classification is that the use of the kitchen and the dining room means a specific form of sharing that certain users are not willing to engage in, as it is closely related to hygienic habits. Furthermore, these spaces are used individually and at different intervals, which makes us wonder whether these spaces belong to the first or the second group. On the other hand, the hall is not classified as the intimate space, but rather as belonging to the second group of spaces used by all occupants occasionally.

In the context of this paper, a different classification of functional groups will be proposed. A classification into two basic units, present in a relative correlation: a) “social zone”, most often of larger dimensions, with common and shared rooms and b) “individual zone”, where intimate activities of users take place. Common space rooms are those most often used by all occupants for socialization and gathering purposes (living room, balcony, loggia, study, gym, etc.). Shared space is used individually (sometimes as part of a group) or as part of a certain life rhythms (dining room, kitchen, pantry, etc.). Intimate space is used individually (or occasionally as shared spaces) and serve the purpose of engaging in individual activities (bedrooms, bathroom, toilet, etc.).

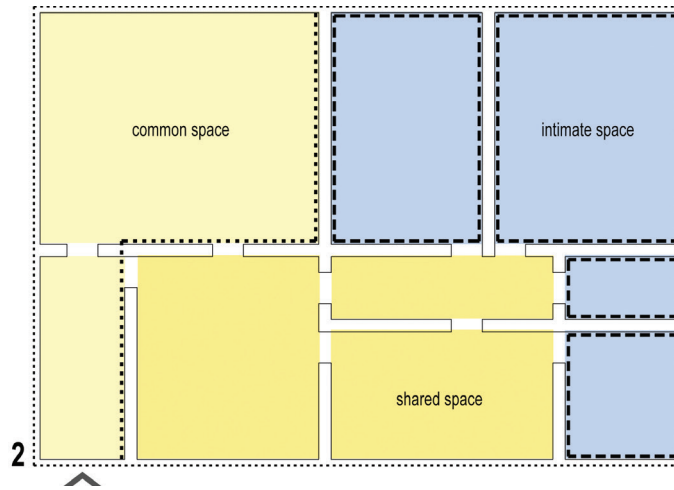
By analysing numerous examples of coliving spaces, it is evident that not all patterns can adequately meet the living needs of the users, as in many cases their privacy is endangered or they experience the lack of space comfort, resulting in inadequate living conditions as a consequence. When users are closer and trust each other more, sharing spaces and contents is accompanied by significantly fewer problems (Williams, 2002:69).

In considering the influence of spatial organization on the level of social interaction of users in cohousing examples, Jo Williams states that the design of shared space must be such that it encourages a higher level of social interaction of users, which is why common contents should be centrally positioned, while private space needs to be reduced. By reducing the individual space, the users are encouraged to use common space more (Williams, 2005:199).

Furthermore, it can be noticed that the users separated from common space and potential meeting spots (lifts, staircases, gardens, terraces, etc.) are less involved in community socialisation, but also that it is necessary to have semi-private spaces, along with common and individual ones. These spaces serve the purpose of “buffer zones”, reducing excessive exposure of individual spaces to the community. What Williams finds equally important for community sustainability is achieving the potential of social interaction by directing the users towards each other, dislocating the parking area outside the living zone and by designing the pathways that connect the space dedicated to common activities. (Williams, 2005:198).

1

2

Сл. 1 Доживљај територијалности: 1) код личности и 2) у *coliving* простору (Извор: архива аутора)

Fig. 1 Sense of territoriality: 1) in people and 2) in a coliving space (Source: author's archive)

простори (*semi-private space*) или „тампон зоне“ (*buffer zones*), чија је улога да умање претерану изложеност индивидуалних простора заједници. Једнако значајним за одрживост заједнице Вилијамс сматра и остваривање потенцијала за социјалну интеракцију усмеравањем корисника једне на друге, измештањем паркинга ван зоне становања и осмишљавањем стаза које повезују просторе за заједничке активности (Williams, 2005:198).

ТЕРИТОРИЈАЛНОСТ У *COLIVING* ПРОСТОРУ

Основни проблем који одређује карактер сваке *coliving* заједнице је релација између заједничких и приватних простора. Сваки облик приватности у стамбеном простору је у извесном смислу одређен доживљајем територијалности³ и ефемерним границама које разграничавају зоне „приватног“ (породичног и интимног) од зоне „јавног“ (социјалног) дела. „Граница територијалности“ је домен до кога се некоме омогућава или се очекује да може да ступи у животни простор, пре него што корисник стекне осећај угрожене приватности (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019:2). Када је граница јасно физички дефинисана, она се у већини случајева поклапа са поделом на приватну и социјалну зону, међутим, може бити и променљива и прилагодљива различитим потребама корисника, као код примера са флексибилним коришћењем или дељењем простора.

Постојање границе територијалности у *coliving* простору у виду „социјалног филтера“ проистиче из чињенице да у сваком простору може да се јави доживљај територијалности, који особа осећа према другим особама и то на различитим нивоима, у виду интимног простора (*intimate space*), личног простора (*personal space*) и друштвеног простора (*social space*).⁴ (Сл. 1.1) Помену

TERRITORIALITY IN A COLIVING SPACE

The main problem determining the character of each coliving community is the relation between common and private spaces. Every form of privacy within a living space is in a way determined by the sense of territoriality³ and ephemeral boundaries separating the zones of “private” (family and intimate space) from the zones of “public” (social). “The boundary of territoriality” is a domain up to which a user is allowing or expecting others to access his living space, before he experiences the feeling of privacy violation (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019:2). When the boundary is physically defined, in most cases it is identical to the division into a private and a social zone, however, it can also be changeable and adaptable to suit different needs of users, as is the case in examples with flexible usage or space sharing.

The existence of the territoriality boundary in a coliving space in the form of “social filter” is the result of the fact that each space can create the feeling of territoriality that a person can direct to other people and on different levels, in the form of intimate space, personal space or social space.⁴ (Fig. 1.1) The zones mentioned previously represent different zones of feeling comfortable or anxious in relation to other people in the same space. Their values are relative as they depend on the cultural characteristics and personality traits (Sorokowska, Sorokowski, Hilpert, 2017; Strube, Werner, 1982; Gifford, 1983). It is important to stress that along with individual territoriality, there is also group territoriality, which, in the coliving space

3 Под термином „територијалност“ се у основном значењу подразумева образац понашања особе или групе који је заснован на потреби контроле поседованог физичког простора (понекад објекта или идеје) (Edney, 1974:959).

4 *Интимно растојање* дефинише раздаљину до 45 cm, резервисану за

3 The term “territoriality”, in its core meaning, stands for the pattern of behavior of a person or a group, based on the need to control owned physical space (sometimes an object or an idea) (Edney, 1974:959).

4 Intimate distance defines the distance of up to 45cm reserved for extremely close people, family members, partners, i.e. persons that we can trust. Not keeping this distance with a person we are not close to can be a discomforting feeling. Personal distance defines the distance of 45-120cm that we usually keep when speaking to friends, shake hands and are able to follow their body language or eye movement. Social distance stands for the distance of 120-360cm present in communication between less close or unknown people. On this occasion, the people involved usually speak louder and eye contact is not required (Hall, 1966:13; Efran, Cheyne, 1973:203).

зоне представљају различите зоне осећаја пријатности или анксиозности у односу на друге особе које се налазе у истом простору. Њихове вредности су релативне јер зависе од културолошких карактеристика и карактера личности (Sorokowska, Sorokowski, Hilpert, 2017; Strube, Werner, 1982; Gifford, 1983). Важно је напоменути да као што постоји индивидуална територијалност, може се говорити и о групној територијалности, што се у *coliving* простору односи на ниво заједнице као групе корисника простора (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019; Kopec, 2010).

У *coliving* простору постоје различити нивои територијалности, који су са једне стране одређени границама, док су са друге стране условљени релацијама између корисника и простора. Први и најопштији ниво је одређен физичком границом *coliving* простора према околном јавном простору и означава „границу припадности“ заједници (Hoppenbrouwer, 2019:42). Други ниво је присутан у ситуацијама када постоји јасна подела на социјалне и приватне просторе и означава претпостављену „границу дељења“ за кориснике. Трећи ниво је одређен физичким границама између интимних и заједничких или дељених простора и одређује „границу приватности“ између чланова *coliving* заједнице.⁵ (Сл. 1.2)

КАРАКТЕРИСТИЧНИ ТИПОВИ COLIVING ЗАЈЕДНИЦА

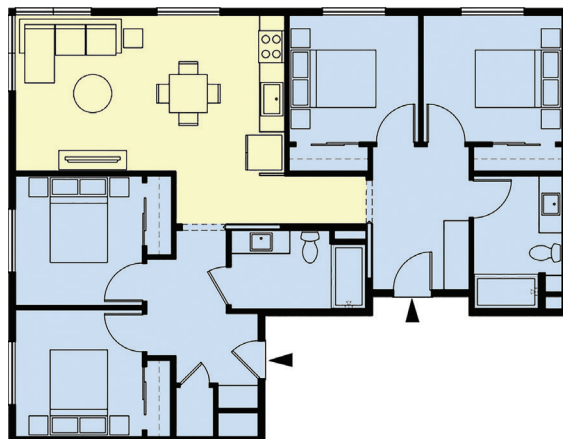
Тип са обједињеним заједничким просторима

Концепт *coliving* заједнице са обједињеним заједничким просторима је заснован на повезивању интимних просторија преко дневног боравка који користе сви станари

изузетно блиске људе, чланове породице, партнере, тј. особе којима верујемо. Прилазак оволико близу особи с којом нисмо блиски може да буде веома узнемирујућ. *Лично растојање* дефинише раздаљину 45–120 cm, на којој најчешће разговарамо с пријатељима, рукујемо се и у могућности смо да пратимо њихов говор тела и кретање очију. *Друштвено растојање* дефинише раздаљину 120–360 cm, која је заступљена током комуникације између мање познатих или непознатих људи. Том приликом се обично говори гласније и контакт очима је неопходан (Hall, 1966:13; Efran, Cheyne, 1973:203).

- 5 Поменуте границе и њихови називи су хипотетички постављени за потребе овог рада. Доживљај њихових позиција би требало проверити кроз емпиријско истраживање у областима психологије и социјалне психологије.

Сл. 2 *Coliving* концепти са обједињеним заједничким просторима: Co-Dwell concept (KTGY Architecture & Planning, 2019) (лево), Harrison CoLiving, San Francisco (Macy Architecture, 2013) (десно) (Извор: приватна архива аутора)

refers to the level of community as the group users of space (Alfirević, Simonović Alfirević, 2019; Kopec, 2010).

In a coliving space, there are different levels of territoriality, which on the one hand are determined by boundaries, while on the other hand, they are conditioned by relations between users and space. The first and the most general level is determined by physical boundaries of the coliving space with the surrounding public space and marks the “boundary of belonging” to the community (Hoppenbrouwer, 2019:42). The second level is visible in situations when there is a clear separation into social and private spaces and stands for the supposed “boundary of sharing”. The third level is defined by physical boundaries between intimate and common or shared spaces and determines “the boundary of privacy” between the members of a coliving community.⁵ (Fig. 1.2)

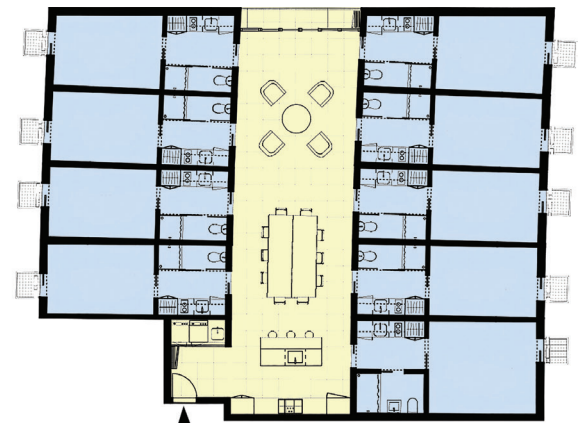
CHARACTERISTIC TYPES OF COLIVING COMMUNITIES

The type with conjoint common space

The concept of a coliving community with conjoint common space is based on connecting the intimate rooms via the living room used by all occupants and which can be an autonomous unit or space linked with the kitchen and the dining room in the form of an open plan space. Depending on the number of entrances (most often used are one or two), the level of privacy in the community can be different. In a *Co-Dwell* concept (KTGY Architecture & Planning, 2019) the balance between the private and common space has been achieved by introduction of an additional entrance. The centre of the apartment is made of the common space with the living room, the dining room and the kitchen, which can be reached through individual zones (with two rooms and a shared bathroom), with each zone having its

- 5 The boundaries mentioned above and their names are hypothetically used for the purposes of this paper. The experience of their positions should be confirmed in empirical research and in the areas of psychology and social psychology.

Fig. 2 Coliving concepts with conjoint common spaces: Co-Dwell concept (KTGY Architecture & Planning, 2019) (left), Harrison CoLiving, San Francisco (Macy Architecture, 2013) (right) (Source: author's private archive)

и који може бити аутономна целина или обједињен простор са кухињом и трпезаријом по принципу отвореног плана. У зависности од броја улаза (најчешће су у примени један или два), ниво приватности у заједници може бити различит. Код *Co-Dwell* концепта (KTGY Architecture & Planning, 2019) остварен је баланс између приватног и заједничког простора увођењем додатног улаза. Средиште апартмана чини заједнички простор са дневним боравком, трпезаријом и кухињом, до којих се стиже преко индивидуалних зона (са по две собе и дељеним купатилом), од којих свака има засебан улаз. (Сл. 2.1) Сличан принцип је остварен код *coliving* заједнице Харисон (*Harrison CoLiving*) у Сан Франциску (*Macy Architecture*, 2013), у смислу диференцијације заједничких и индивидуалних простора, али само са једним директним улазом у социјалну зону, што концепт просторне организације чини екстравертнијим. (Сл. 2.2) Доживљај територијалности код наведених примера је јасно одређен физичком границом (интимности) између индивидуалних и заједничких простора, док је граница дељења (између заједничких и дељених просторија) у зони отвореног плана ефемерна. Концепт са обједињеним заједничким просторима се може применити код различитих намена, попут студентског становања, становања старих особа, угрожених социјалних група, или лица са посебним потребама, јер омогућава виши ниво приватности који одговара ширем опсегу корисника.

Тип са обједињеним дељеним просторима

Обједињавање дељених просторија, попут кухиње или трпезарије, најчешће је у примени код смештаја студената или становања старијих особа. Као код примера са обједињеним заједничким просторијама, могуће су две различите варијанте - екстравертна и интровертна, тј. са непосредним улазом у дељену просторију (са мањим нивоом приватности), или са два одвојена улаза

own entrance (Fig. 2.1) A similar principle has been achieved in *Harrison CoLiving* in San Francisco (*Macy Architecture*, 2013), in terms of differentiation of common and individual spaces, but with just one direct entrance in the social zone, which makes the concept of spatial organisation extroverted (Fig. 2.2). The experience of territoriality in the above stated examples is clearly defined by physical boundary of intimacy between individual and common spaces, while the boundary of separation (between common and shared spaces) is ephemeral in the zone of open plan space. The concept of conjoint common space can be applied for various purposes, such as student housing, elderly people residences, housing for vulnerable social groups or groups with special needs, as it enables a higher level of privacy adequate for a wider range of users.

The type with conjoint shared space

Integration of shared spaces, such as the kitchen or the dining room, is most often used in student housing or residences for the elderly. As in the case of conjoint common rooms, two different options are possible-extroverted and introverted, i.e. with direct entrance to the shared space (with lower privacy level) or with two separate entrances to individual rooms (higher privacy level) or with two separate entrance to individual rooms (higher privacy level), through which one can access the shared space (Fig. 3). Both examples achieve a higher intimacy level than the conjoint common space concept, as the frequency of usage of shared spaces is lower, contributing to the more pronounced sense of intimacy, On the other hand, an evident problem with this concept is the need for disciplined use and maintenance of the shared space, especially since these are spaces reserved for preparation or consumption of food. The boundary of territoriality (intimacy) in most cases is identical to physical separation between the individual and shared space. This type of organization belongs to the group of basic coliving concepts. By grouping them around external common spaces, complex coliving communities are formed.

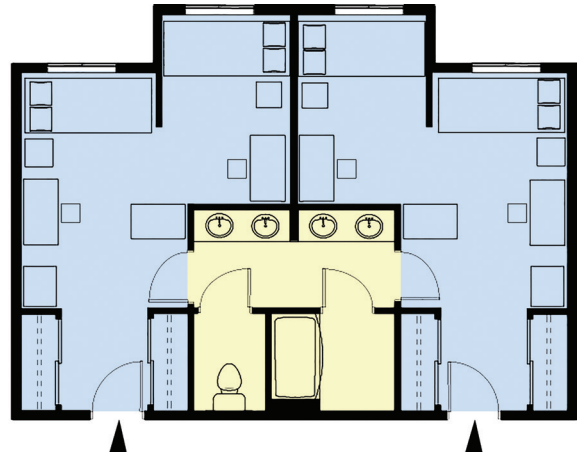
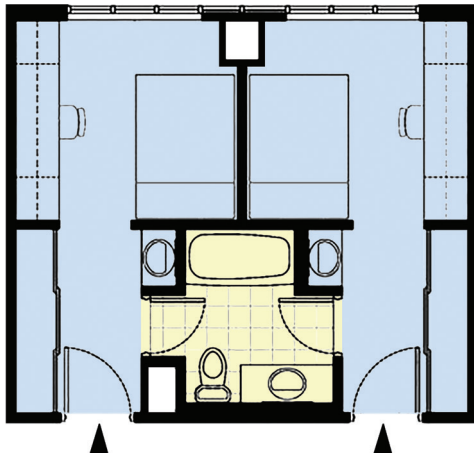
Сл. 3 *Coliving* концепти са обједињеним дељеним просторима: Student housing, Stanford (Legorreta, 2016) (лево), Donald Kennedy Graduate Residences, Stanford (Kenneth Rodrigues & Partners, 2013) (десно) (Извор: приватна архива аутора)

Fig 3 *Coliving* concepts with conjoint shared spaces: Student housing, Stanford (Legorreta, 2016) (left), Donald Kennedy Graduate Residences, Stanford (Kenneth Rodrigues & Partners, 2013) (right) (Source: author's private archive)

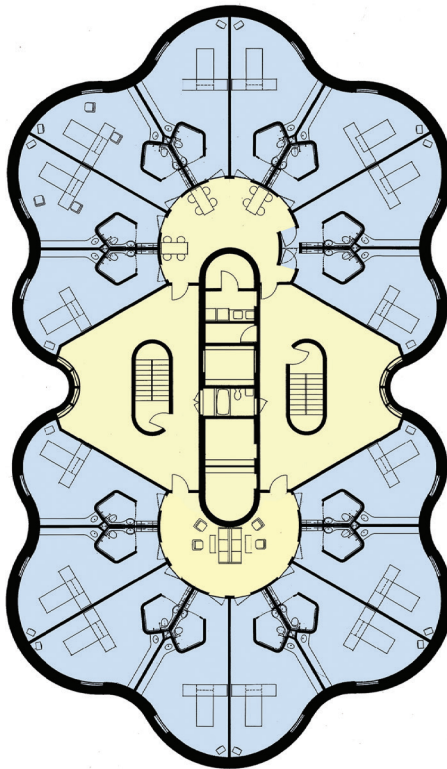
Сл. 4 *Coliving* концепти са обједињеним индивидуалним просторима: Georgian College Student Residence, Orillia (Strasman Architects, 2010) (лево), Casas del Rio, Albuquerque (Todd & Associates, 2015) (десно) (Извор: приватна архива аутора)

Fig. 4 *Coliving* concepts with conjoint individual spaces: Georgian College Student Residence, Orillia (Strasman Architects, 2010) (left), Casas del Rio, Albuquerque (Todd & Associates, 2015) (right) (Source: author's private archive)

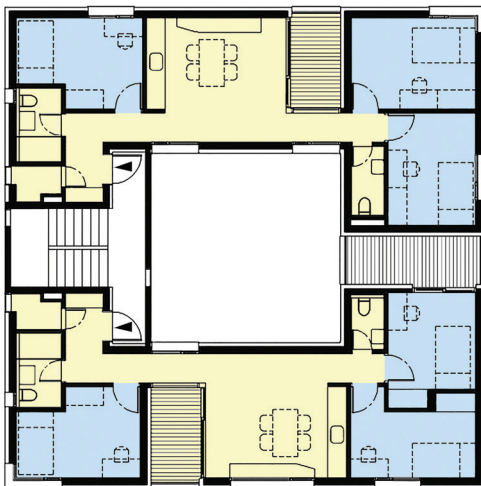
Сл. 5 *Coliving* концепти са обједињеним заједничким и дељеним просторима: Bonaventure Waystop Housing, Chicago (Bertrand Goldberg, 1992) (лево), Cluster House, Zurich (Duplex Architekten, 2015) (десно) (Извор: приватна архива аутора)

Fig. 5 *Coliving* concepts with conjoint common and shared spaces: Bonaventure Waystop Housing, Chicago (Bertrand Goldberg, 1992) (left), Cluster House, Zurich (Duplex Architekten, 2015) (right) (Source: author's private archive)

Сл. 6 *Coliving* концепти са обједињеним дељеним и индивидуалним просторима: Student Housing Poljane, Ljubljana (Bevk Perovic, 2006) (десно), Gap House, Seoul (Archihood WXY, 2015) (лево) (Извор: приватна архива аутора)

Fig. 6 *Coliving* concepts with conjoint shared and individual spaces: Student Housing Poljane, Ljubljana (Bevk Perovic, 2006) (right), Gap House, Seoul (Archihood WXY, 2015) (left) (Source: author's private archive)

у индивидуалне просторије (већи ниво приватности), преко којих се приступа дељеној просторији. (Сл. 3) Код оба примера се постиже виши ниво интимности него код концепта са обједињеним заједничким просторијама, јер је учесталост ритмова коришћења дељених простора мања, па је самим тим и доживљај интимности израженији. Са друге стране, проблем који је евидентан код овог концепта је неопходност дисциплинованог коришћења и одржавања дељеног простора, посебно што су у питању простори за припрему или конзумирање намирница. Граница територијалности (интимности) се у већини случајева поклапа са физичким разграничењем индивидуалног и дељеног простора. Овај тип организације припада групи базичних *coliving* концепата. Њиховим груписањем око екстерних заједничких простора формирају се сложене *coliving* заједнице.

Тип са обједињеним индивидуалним просторима

Концепт *coliving* заједнице са обједињеним индивидуалним просторима је елементаран облик повезивања стамбених функција, који се често комбинује у сложеније системе. Карактеристичан је, првенствено, за смештај студената и старијих особа. Како непосредан улазак у зону санитарних просторија готово да није присутан у пракси, код овог концепта *coliving* заједнице се комбинују два одвојена улаза у индивидуалне просторије, преко којих је успостављена релација са дељеним (интимним) просторијама. (Сл. 4) Примена оваквог начина организације простора подразумева дисциплиновано коришћење и одржавање дељеног простора, које, уколико не функционише, може довести до интерперсоналних конфликта. Граница територијалности код овог типа је променљива и није у целисти јасно одређена због периодичног дељења интимног простора.

Тип са обједињеним заједничким и дељеним просторима

Груписањем поменутих елементарних концепата и њиховим надовезивањем на екстерне заједничке и/или дељене просторе настају комплексне структуре *coliving* заједнице, које се због функционалних сличности често поистовећују са *cohousing* концептима. Предности оваквих групација огледају се, пре свега, у могућностима интензивније социјализације корисника, због чега су заједнички простори најчешће централно позиционирани и адекватно димензионисани како би сви корисници могли истовремено да их користе. (Сл. 5) За разлику од *cohousing* концепата који имају пуну аутономност и интимност индивидуалних простора, уз могућност дељења додатних садржаја, сложене *coliving* заједнице су непосредније оријентисане на коришћење заједничких садржаја од којих

The type with conjoint individual spaces

The concept of a coliving community with conjoint individual spaces is an elementary form of connecting housing functions and combining them into a more complex systems. It is characteristic primarily for student housing and residences for the elderly. As direct entrance into the sanitary space zone is almost not existent in practice, this concept of a coliving community combines two separate entrance to individual spaces, through which a relation with shared (intimate) spaces is established. (Fig. 4) The application of this type of space organisation requires disciplined use and maintenance of shared space, otherwise it can lead to interpersonal conflicts. The boundary of territoriality in this type of space organization is changeable and is not entirely defined, due to periodical sharing of intimate space.

The type with conjoint common and shared spaces

By grouping the mentioned elementary concepts and adding them to external common and/or shared spaces, complex structures of coliving communities are created. Due to their functional similarities, they are often considered identical to cohousing concepts. The advantages of these groupings are mainly seen in enabling the option of more intensive socialization of users, which is why the common spaces are most often centrally positioned and adequately dimensioned so that all occupants could use them simultaneously (Fig. 5). Unlike cohousing concepts, which have full autonomy and intimacy of individual spaces, with the option of further separation of additional contents, complex coliving communities are more directly oriented towards the use of common contents that they depend on. In the shown examples, common and shared spaces are either physically separated or spatially distant, which, in a way contributes to a better sense of intimacy, particularly important in the initial phase when the coliving community is firstly constituted, i.e. when users are still not very close. The boundary of territoriality in this type of organization is most often clearly defined and determined by physical separation of common and shared individual spaces.

The type with conjoint shared and individual spaces

This organizational concept of a coliving community is based on the idea that the secondary housing contents (the kitchen, the dining room, the bathroom, the toilet, etc.), used occasionally, should be connected in a unit and shared commonly. The coliving space is accessed through shared rooms, most often the hall, or through the dining room linked to the kitchen and by rule, there is just one entrance to such a space. Sanitary spaces are most frequently positioned close to the entrance if there are fewer individual spaces or are distributed equally if there are more individual spaces. (Fig. 6) The disadvantage of this concept is that the lack of common spaces that would be used for socialising results in rooms such as dining room or individual spaces being used for socializing, which in some sense can endanger the level of privacy should the individual space be

зависе. Код приказаних примера, заједнички и дељени простори су, или физички раздвојени, или просторно дистанцирани, што у извесном смислу доприноси већем осећају интимности, који је посебно значајан у иницијалној фази конституисања *coliving* заједнице, тј. док се корисници још увек не познају довољно. Граница територијалности је код овог типа организације најчешће јасно дефинисана и одређена физичким разграничењем заједничких и дељених од индивидуалних простора.

Тип са обједињеним дељеним и индивидуалним просторима

Овај концепт организације *coliving* заједнице је заснован на идеји да се секундарни стамбени садржаји (кухиња, трпезарија, купатило, тоалет и сл.), који се повремено користе, повежу у целину и заједнички деле. Улаз у *coliving* простор се остварује преко дељених просторија, најчешће ходника, или преко трпезарије обједињене са кухињом и готово по правилу је у примени само један улаз. Санитарни простори су најчешће позиционирани при улазу, уколико је мање индивидуалних простора, или су равномерно распоређени, уколико је више индивидуалних простора. (Сл. 6) Недостатак ове концепције је у томе што се због одсуства заједничких простора за окупљање, за социјализацију користе или трпезарија, или индивидуални простори, што у извесном смислу може да угрози ниво приватности уколико индивидуални простор користи више особа. Овај концепт организације је најчешће у примени за смештај студената, или средњовечних самаца којима је дељење санитарних простора, кухиње и трпезарије прихватљиво. Граница територијалности је и код овог типа организације најчешће јасно дефинисана и одређена физичким разграничењем дељених од индивидуалних простора.

Тип са обједињеним заједничким и индивидуалним просторима

Концепт са обједињеним заједничким и индивидуалним просторима подразумева најчешће заједничко коришћење садржаја попут дневног боравка и дела индивидуалних простора (купатила и тоалета). У великом броју случајева, кухиња и трпезарија (иако припадају дељеним просторима) повезане су са дневним боравком по принципу отвореног плана, како би се омогућио адекватан комфор свим корисницима и повећала димензија простора за социјализацију. (Сл. 7) Овакав приступ организовању *coliving* заједнице је карактеристичан по предимензионисаним просторима за социјализацију и елементарним условима за остваривање приватности. Граница територијалности је јасно дефинисана и углавном сужена на контуру индивидуалног простора.

used by more than one person. This concept of organization is most often used in student housing or housing for middle-aged single people, who find sharing sanitary rooms, the kitchen or the dining room acceptable. The boundary of territoriality in this type of spatial organization is most often clearly defined and determined by physical separation of shared and individual space.

The type with conjoint common and individual spaces

The concept of conjoint common and individual spaces most often includes common use of contents such as the living room and part of individual space (the bathroom and the toilet). In a large number of cases, the kitchen and the dining room (even though they do belong to shared spaces) are connected with the living room following the principle of the open plan, in order to achieve adequate comfort for all users and enlarge the dimension of space for socialization. (Fig. 7) This approach to coliving community organization is characterized by overly dimensioned space for socialization and elementary conditions to secure privacy. The boundary of territoriality is clearly defined and mainly reduced to the contour of individual space.

DISCUSSION

Comparative analysis of the above shown examples leads to the conclusion that in practice, all relations between the basic functional groups are possible, and the way they are connected generates different types of coliving concepts. The difference in percentages of representation of individual and social spaces, whose relation indicates the presence of coliving concepts with different levels of achieved privacy. What is significant is the observation that by introducing the additional entrance in some concepts a higher level of privacy is achieved, as individual spaces gain their own autonomy, which is adequate for use by a wider range of users.

According to research by Rachel Osborn, the users of coliving space are most willing to share contents from primary space, such as the salon, common kitchen, media rooms, recreation rooms, etc. and are less willing to share the contents of secondary spaces, such as studies, fitness rooms, laundries, shared kitchens or bathrooms. They are mostly opposed to sharing bedrooms and private bathrooms (Osborne, 2018:76). If we look back at the results of internet research conducted by teams *Space 10* and *Urgent Agency* entitled *Imagine: Exploring the brave new world of shared living*, which relate to different levels of users and what the users are absolutely not willing to share, it can be stressed that a large number of respondents perceive as a disadvantage sharing individual space (34%) and the mess left by other users (21%), while they assess as significant advantages the option to socialize (37%) and to share living expenses (21%) (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018). Both studies indicate that there is a form of territorial behaviour of users and different extents to which they are willing or would be willing to accept life in a coliving community.

ДИСКУСИЈА

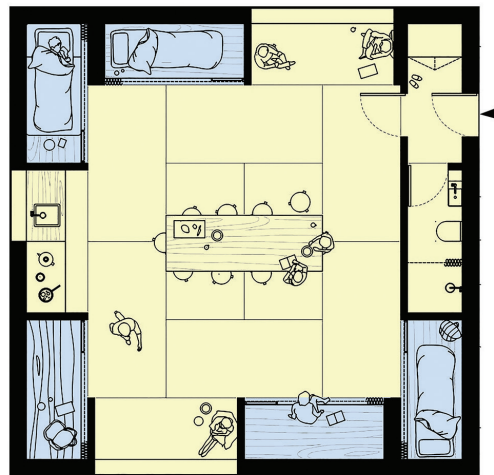
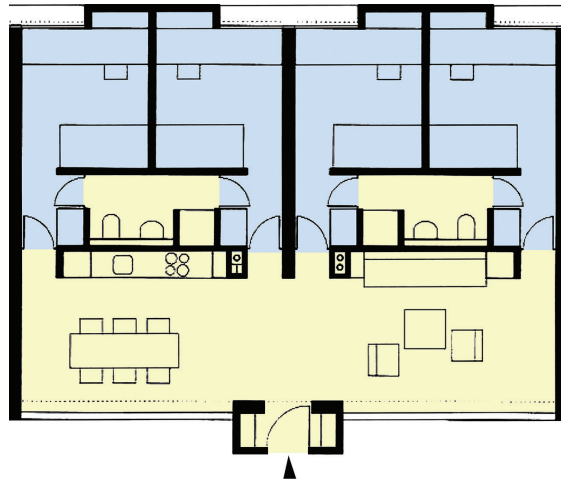
Компаративном анализом приказаних примера може се констатовати да су у пракси заступљене све могуће релације између основних функционалних група, које међусобним повезивањем генеришу различите типове *coliving* концепата. Очигледна је разлика у процентуалној заступљености индивидуалних и социјалних простора, чија релација указује на то да постоје *coliving* концепти са различитим нивоима остварене приватности. Значајно је запажање да се увођењем додатног улаза код појединих концепата остварује виши ниво приватности, јер индивидуални простори добијају сопствену аутономију, што одговара коришћењу ширег опсега корисника.

Према истраживању Рејчел Озборн, корисници *coliving* простора су највише спремни да деле садржаје из примарних простора попут салона, заједничке кухиње, собе са медијима, собе за рекреацију и др., резервисани су и мање вољни да деле садржаје из секундарних простора попут радног простора, фитнес сале, праонице, дељене кухиње и купатила, док се већином не слажу са дељењем спаваће собе и приватног купатила (Osborne, 2018:76). Ако се осврнемо и на резултате интернет истраживања које су спровели тимови *Space 10* и *Urgent Agency* под називом *Истраживање храброг новог света дељеног становања* (*Imagine: Exploring the brave new world of shared living*), који говоре о различитим нивоима дељења између корисника и о томе шта корисници не желе никако да деле, може се истаћи да велики број испитаника види као недостатке дељење индивидуалних простора (34%) и неред који праве други корисници (21%), док као значајне предности виде могућности за социјализацију (37%) и дељење трошкова живота (21%) (Pagh, Williams, Braskov, Christensen, 2018). Оба истраживања указују на постојање територијалног понашања корисника и на постојање различитих нивоа до којих су вољни или би били вољни да прихвате живот у *coliving* заједници.

Стога, уколико узмемо у обзир да је доживљај територијалности један од примарних фактора који одређује концепт и одрживост *coliving* заједнице, може се закључити да начин повезивања основних функционалних група у *coliving* заједници одређује различите могућности дељења садржаја (Сл. 8), а самим тим утиче и на спремност за дељење истих простора и садржаја са непознатим особама.

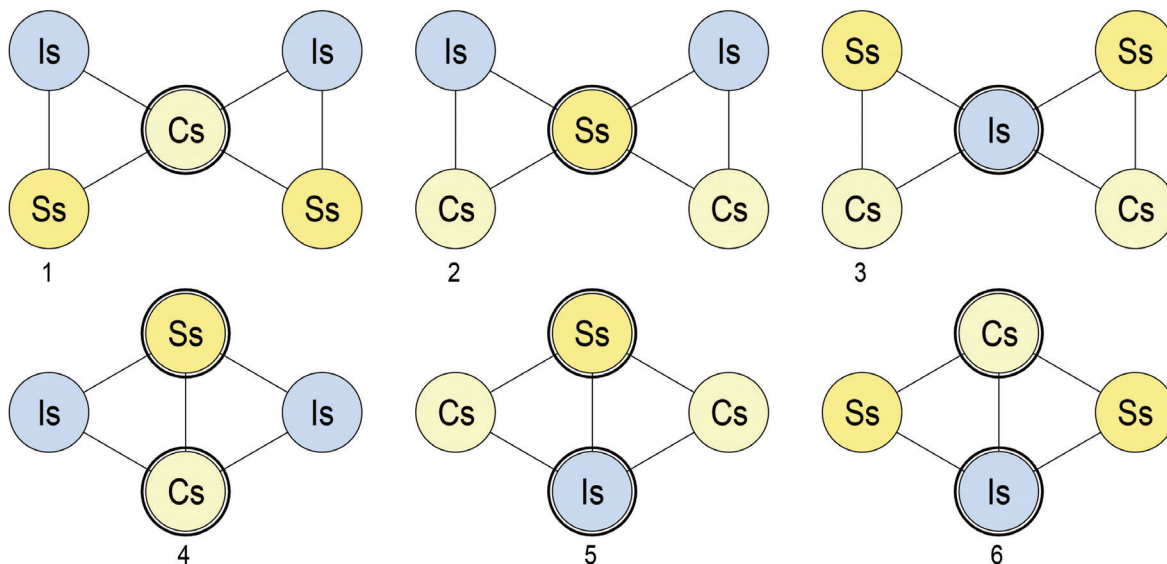
ЗАКЉУЧАК

Уколико се осврнемо на полазну претпоставку по којој је примарни параметар из кога проистичу различити концепти коегзистенције у дељеном простору тзв. „доживљај територијалности“ или ниво толеранције корисника и спремност за дељење истих простора и

Сл. 7 *Coliving* концепти са обједињеним заједничким и индивидуалним просторима: Casa dell'Accademia, Mendrisio (Carola Barchi, Jachen Könz & Ludovica Molo, 2006) (горе), Heima Iceland Trekking Cabins, Vatnajökull National Park (Trias, 2016) (средина), Co-living House, project (Studio Alfirevic, 2017) (доле) (Извор: приватна архива аутора)

Fig. 7 *Coliving* concepts with conjoint common and individual spaces: Casa dell'Accademia, Mendrisio (Carola Barchi, Jachen Könz & Ludovica Molo, 2006) (above), Heima Iceland Trekking Cabins, Vatnajökull National Park (Trias, 2016) (middle), Co-living House, project (Studio Alfirevic, 2017) (below) (Source: author's private archive)

Сл. 8 Схематски приказ основних концепција coliving заједница: 1) Тип са обједињеним заједничким просторима, 2) Тип са обједињеним дељеним просторима, 3) Тип са обједињеним индивидуалним просторима, 4) Тип са обједињеним заједничким и дељеним просторима, 5) Тип са обједињеним дељеним и индивидуалним просторима, 6) Тип са обједињеним заједничким и индивидуалним просторима (легенда: CS (common space) - заједнички простори, IS (individual space) - индивидуални простори, SS (shared space) - дељени простори) (извор: скица аутора)

Fig. 8 Schematic presentation of basic concepts of coliving community: 1) the type with conjoined common spaces, 2) the type with conjoined shared spaces, 3) the type with conjoined individual spaces, 4) the type with conjoined common and shared spaces, 5) the type with conjoined shared and individual spaces, 6) the type with conjoined common and individual spaces (legend: CS (common space), IS (individual space), SS (shared space) (Source: author's sketch)

садржаја са непознатим особама, може се констатовати да је полазно становиште потврђено. Такође, испуњен је и циљ рада, тј. спроведене су анализа и ситематизација просторних и функционалних концепција карактеристичних coliving заједница.

Значај овог рада се огледа не само у иницирању могућности даљих теоријских истраживања у области становања, већ и у његовој практичној примењивости у просторној и функционалној организацији coliving и cohousing простора. Приказани концепти и класификација могу да послуже и као основ за дефинисање нових програма и пројектовање coliving објеката.

Важно је нагласити да је истраживање coliving и cohousing концепата још увек млада грана у области истраживања стамбене архитектуре и поред великог броја радова који су написани у последњих неколико деценија. Управо због тога што је тема интересантна и по многим ауторима чини могућу будућност становања, требало би спровести више психолошких и социолошких експеримената, који би продубили тему међузависности између граница територијалности и организације coliving и cohousing концепата.

ЗАХВАЛНИЦА

Овај рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта ТР 36035 Просторни, еколошки, енергетски и друштвени аспекти развоја насеља и климатске промене – међусобни утицаји, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Thus, if we consider that the sense of territoriality is one of the primary factors determining the concept and sustainability of the coliving community, it can be concluded that the way in which primary functional groups in a coliving community are linked determines different options of content sharing (Fig. 8), and at the same time this influences the willingness to share these spaces and contents with unknown persons.

CONCLUSION

If we look back at the starting premise which supposes that the primary parameter serving as the basis for different concepts of coexistence in a shared space, the so-called "sense of territoriality" or the level of users' tolerance and their willingness to share the same spaces and contents with unknown people, it can be concluded that the starting point of view has been confirmed. Furthermore, the aim of the paper has been achieved, i.e. it carried out the analysis and systematization of spatial and functional concepts of characteristic coliving communities.

The importance of this paper is reflected not only in initiation of options for further theoretical research in the housing area, but also in its practical application in spatial and functional organisation of coliving and cohousing spaces. The presented concepts and classifications can also serve as the foundation for defining new programmes and new design of coliving objects.

It is important to emphasise that research into coliving and cohousing concepts is still a novel branch of researching housing architecture, notwithstanding a large number of papers written in the past several decades. Since this topic is extremely interesting and according to many authors represents the future of the housing, there should be more psychological and sociological experiments that would deepen the topic of interrelation between boundaries of territoriality and organisation of coliving and cohousing concepts.

ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

- Altman, I. (1975) *The Environment and Social Behavior*, Monterey, Brooks-Cole
- Ache, P., M. Fedrowitz (2012) *The Development of Co-Housing Initiatives in Germany*, *Built Environment* **38**/3, pp. 395–412.
- Alfirević, Đ., S. Simonović Alfirević (2019) *Spatial Organization Concepts for Living Spaces with Two Centres*, *Spatium* **42**, pp. 1–7.
- Bajić, T. (2010) *Dom-komuna – stambeni eksperiment ruskog konstruktivizma*, *Arhitektura i urbanizam* **30**, str. 34–46.
- Bamford, G. (2005) *Cohousing for Older People: Housing Innovation in the Netherlands and Denmark*, *Australasian Journal on Ageing* **24**/1, pp. 44–46.
- Bamford, G. (2004). 'Living Together on one's own': Cohousing for Older People - an Example from Denmark and The Netherlands, In: *Proceedings from Queensland Shelter Housing Conference*, Gold Coast, Queensland, 15-17 June, pp. 1–17.
- Carswell, A. (2012) *The Encyclopedia of Housing*, Second Edition, *Thousand Oaks*, Sage
- Edney, J. (1974) *Human Territoriality*, *Psychological Bulletin* **81**/12, pp. 959–975.
- Efran, M., J. Cheyne (1973) *Shared Space: The Co-operative Control of Spatial Areas by Two Interacting Individuals*, *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement* **5**/3, pp. 201–210.
- Gifford, R. (1983) *The Experience of Personal Space: Perception of Interpersonal Distance*, *Journal of Nonverbal Behavior* **7**/3, pp. 170–178.
- Hall, E. (1966) *The Hidden Dimension*, Garden City, New York, Anchor Books
- Hoppenbrouwer, B. (2019) *The Community Effects of Co-living: Exploring Opportunities for Dutch Developer-led Co-living in Fostering Community Building Among Residents*, Master thesis, Nijmegen, Radboud University, Nijmegen School of Management
- Hudson, J. (2017) Senior Co-housing: Restoring Sociable Community in Later Life, In: Benson, M., I. Hamiduddin (eds.) *Self-Build Homes: Social Discourse, Experiences and Directions*, UCL Press, pp. 157–173.
- Kopec, D. (2010) *Environmental Psychology for Design*, New York, Fairchild Publications
- Mathisen, B. M., A. Kofod-Petersen, I. Olalde (2012) Co-living Social Community for Elderly, In: Eichler, G., L. W. Wienhofen, A. Kofod-Petersen & H. Unger (eds.), *Proceedings from 12th International Conference on Innovative Internet Community Services (I2CS 2012)*, Bonn, Gesellschaft für Informatik e.V., pp. 38–47.
- Mercer, G.W., M.L. Benjamin (1979) *Spatial Behavior of University Undergraduates in Double-occupancy Rooms*, *Journal of Applied Social Psychology* **9**, pp. 32–44.
- Osborne, R. (2018) *Best Practices for Urban Coliving Communities*, Master Thesis, Lincoln, University of Nebraska
- Pagh, C., J. Williams, R. S. Braskov, C. V. Christensen (eds.) (2018) *Imagine: Exploring the Brave New World of Shared Living*, Copenhagen, *Space* **10**, Urgent.Agency
- Schmid, S., D. Eberle, M. Hugentobler (eds.) (2019) *A History of Collective Living: Models of Shared Living*, Basel, Birkhäuser
- Sorokowska, A., P. Sorokowski, P. Hilpert (2017) *Preferred Interpersonal Distances: A Global Comparison*, *Journal of Cross-Cultural Psychology* **48**/4, pp. 577–592.
- Spencer, C., N. Banerji (1985) *Strategies for Sharing Student Accommodation: A Comparison of Male and Female Student Responses to Single and Shared Rooms*, *Architecture and Behavior* **2**/2, pp. 123–135.
- Steding, D. (2019) *Coliving: An Emerging Term Without a Common Definition*, Master thesis, KTH, School of Industrial Engineering and Management
- Strube, M., C. Werner (1982) *Interpersonal Distance and Personal Space: A Conceptual and Methodological Note*, *Journal of Nonverbal Behavior* **6**/3, pp. 163–170.
- Taylor, R., G. Fergusson (1980) *Solitude and Intimacy: Linking Territoriality and Privacy Experiences*, *Journal of Nonverbal Behavior* **4**, pp. 227–239.
- Thomsen, J. (2008) *Student Housing - Student Homes?: Aspects of Student Housing Satisfaction*, PhD Thesis, Trondheim, Norwegian University of Science and Technology
- Vanazzi, L. (2019) *Co-living: A Strategy for the Future City Housing*, Master thesis, Politecnico di Milano, Scuola AUIC
- Vestbro, D. U. (ed.) (2010) *Living Together – Cohousing Ideas and Realities Around the World*, *Proceedings from International collaborative housing conference*, May 5-9, Stockholm, Royal Institute of Technology
- Vestbro, D. U., L. Horelli (2012) *Design for Gender Equality - The History of Cohousing Ideas and Realities*, *Built Environment* **38**/3, pp. 315–335.
- Williams, Jo. (2005) *Designing Neighbourhoods for Social Interaction: The Case of Cohousing*, *Journal of Urban Design* **10**/3, pp. 195–227.
- Williams, Jo. (2002) *Shared Living: Reducing the Ecological Footprint of Individuals in Britain*, *Built Environment* **28**/1, pp. 57–72.
- Wood, H. (2017) *Co-living 2030: Are you Ready for the Sharing Economy?*, 28.12.2017., <https://archinect.com/features/article/150042590/co-living-2030-are-you-ready-for-the-sharing-economy> (приступљено 13.3.2020)